

Itää ja länttä Mikael Agricolan teosten kielessä

Esitelmä Mikaelin päivän seminaarissa
Pernajassa 29.9.2017

Kaisa Häkkinen
Turun yliopisto

Suomen alue

idän ja lännen kohtauspaikka

Jo esihistoriallisena aikana

- länsiuralilainen pohja
- kosketuksia indoeurooppalaisiin kieliin
- kosketuksia sukukieliin
- kosketuksia saman alueen protoeurooppalaisiin kieliin
- Suomen alueella itä – länsi-jako toisaalta asutus- ja hallintohistorian, toisaalta erilaisten kieli- ja kulttuurikosketusten ansiosta.

Tärkeitä muutoksia jo ennen varsinaista lähetykskautta

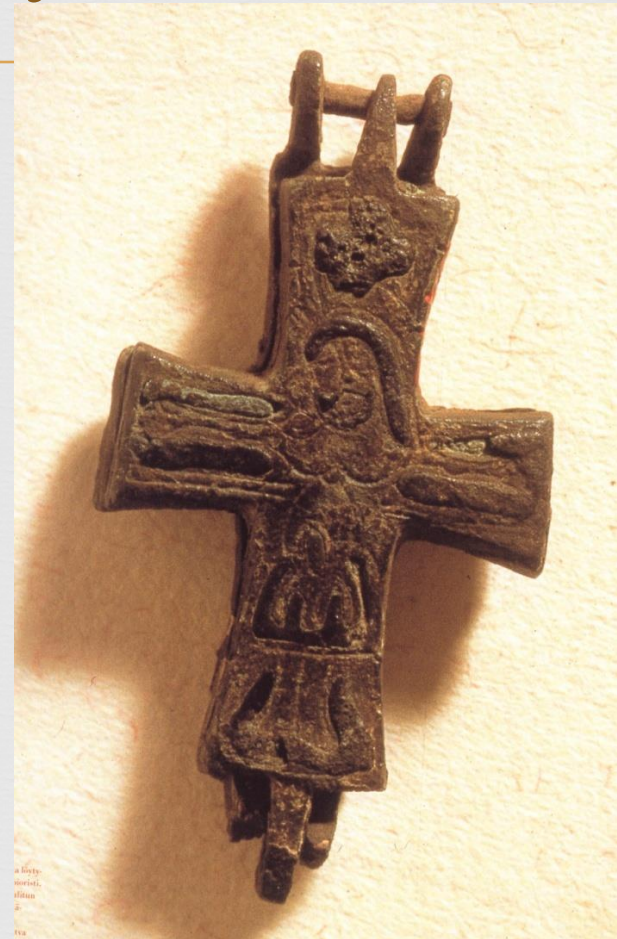

- ❧ Kauppayhteyksien kehitys
- ❧ Kauppakeskusten syntyminen
- ❧ Kristinuskon leviäminen kauppayhteyksien myötä

- Edellytykset kulttuurikontakteille ja kulttuurisanojen leviämiselle, eikä pelkästään idästä länteen.

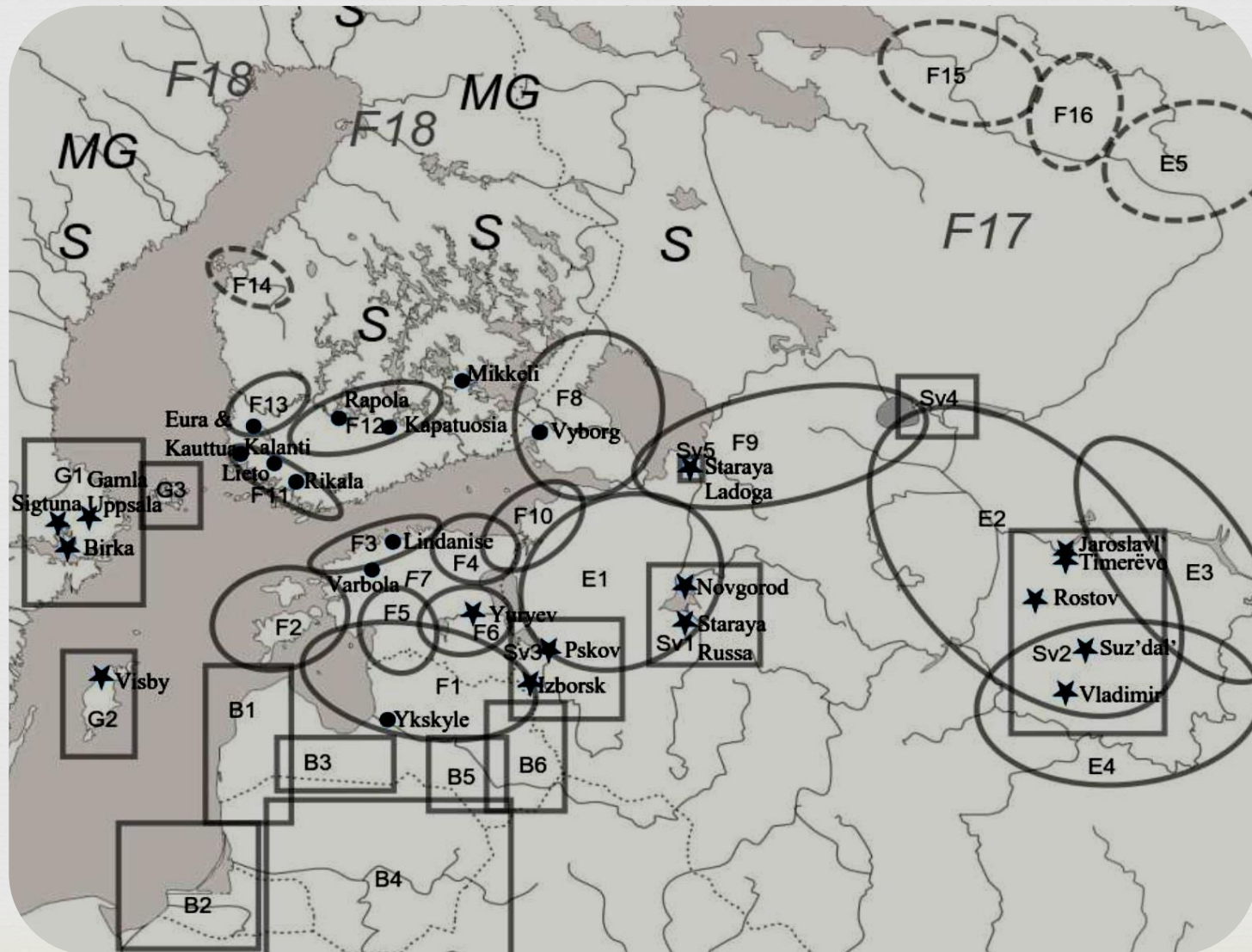
”Suomalaiset” syrjässä?

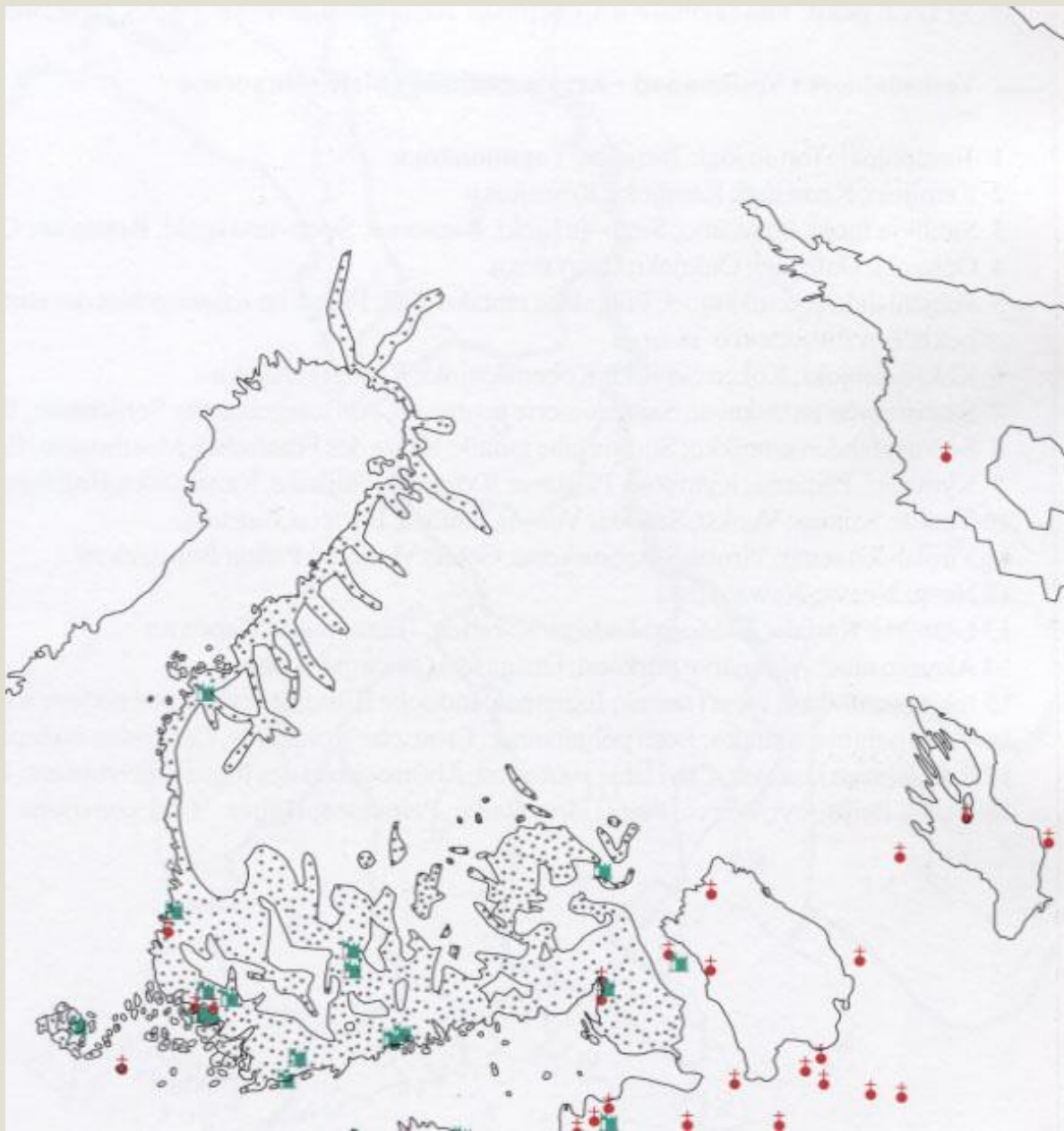
Kuvassa Novgorodissa n. vuonna 1000 valmistettu risti, löydetty Hämeestä (kuva teoksesta Ristin ja Olavin kansaa)

Mahdolliset keskuspaikat 1000 vuotta sitten

(Saarikivi & Frog, *The Retrospective Methods Network*, RMN 2014 – 2015)

Suomen pysyvä asutus 1400-luvulla

Vihreät merkit = linnat

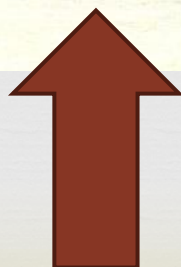
Punaiset merkit =
luostarit ja konventit

Lähde: ALFE I

Piipliasuomen perusta Agricolan omien sanojen mukaan

temen Somen Häppäkunnan ja maan Asuuaiset. Nyt wimes
o in/waicka neisse Canssoisia ouat moninaiset Kielet eli puhen ta
ant/nin/ette cuki neiste Maakunnist/iotakin murta toisen Ma
ankieliste/quitengin ette teme coco Häppäkunda Somen ma
xi cugutan/ioca ombi ninquin mwidhen Aitei. Sille ette hē
ensin tuli Christituri/ja tesse Turussa ombi Maakunnan Lme
kirko ja pūspā Stoli ja Jstuin. Senteden ōbi tesse p. Wdhen
Testamentin kirjoissa Somenkieli enimiten prucattu. Ja mōs
hādhen

Läntisiä aineksia

- ❧ Kielen pohjana enimmäkseen suomen länsimurteet (Huom. Nykyinen murrejako syntynyt pitkälti vasta uuden ajan puolella).
- ❧ Lainasanoja latinasta, ruotsista ja (ala)saksasta sekä suomennosten lähtökielten kautta Raamatun alkukielistä.
- ❧ Lauserakenteita käännösten lähtökielistä, esim. adpositio- ja passiivirakenteet (*uskoa Jumalan päälle; Minun tyttären hirmuisest riivataan perkeleeltä*).

Lainoja latinasta

- ✧ Betonika
- ✧ Kanttori
- ✧ Lilja
- ✧ Palatsi
- ✧ Persoona
- ✧ Planeetta
- ✧ Ruuta
- ✧ Salvia
- ✧ Sipula
- ✧ Summa
- ✧ Teksti

Lainoja ruotsista

- ❧ Fati
- ❧ Färjätä
- ❧ Katu
- ❧ Kaupunki
- ❧ Porstua
- ❧ Pyökki
- ❧ Stooli
- ❧ Trenki
- ❧ Trumpu
- ❧ Tynnyri
- ❧ Ämpäri

Lainoja alasaksasta

- ❧ Busi(puu) 'puksi'
- ❧ Frouva 'ylhäinen nainen'
- ❧ Häät
- ❧ Kirkko
- ❧ Lanko 'sukulainen'
- ❧ Speitsi 'keihäs, peitsi'
- ❧ Vaan 'mutta'
- ❧ Vuoro 'vuokra'

Välillisiä lainoja kauempaa

- ❧ Balsami
- ❧ Farao
- ❧ Kameli
- ❧ Kumina
- ❧ Mammona
- ❧ Mirha
- ❧ Nardus
- ❧ Paratiisi
- ❧ Saatana
- ❧ Silkki

Välillisiä lainoja kreikasta

- Enkeli
- Historia
- Kuori
- Marmori
- Marttyyri
- Pelikaani
- Psalmi
- Skorpioni
- Teini
- Tyranni

Itäisiä murreaineksia

☞ Itämurteille ominaiset sanat ja taivutusmuodot:

- *Ilta (ehtoo), kesä (suvi), luona (tykönä), nokuliainen (nokkonen), remuita (riemuita), tirkatti (huntu), tuli (valkea)*; länsimurteiset vaihtoehdot kuitenkin hallitsevia.
- Pronominit (*Mie, myö, työ; meidät, teidät, heidät*)
- Refleksiiviset taivutusmuodot (*hän käänsiin* 'kääntyi'; *laskehen* 'laskeutuu'; *he poiskäännäkset* 'kääntyvät pois')
- Kielto sana *evät* 'eivät'
- Potentiaali muodot: *lieneekö, tappaneeko, voineeko*.

Venäläisiä lainoja

Kalkkalo 'kello': Agricolaalla sana esiintyy Juuditin kirjan suomennoksessa: *Rupekaat Herralle leikitsemään kulkuisilla ja veisakaat Herralle **kalkkaloilla***, [A-I-235-[Judit-16:2]]

Pätsi 'uuni', myös ilman uskonnollista tai vertauskuvallista sävyä: *Niin kuin yksi **pätsi**, jonka leipoj lämmittää, koska hän on sotkenut ja antapi taikinan päänäns hapata ja ylesnosta*. [A-III-617-[Hos-7:4]]

Etelän suuntakin on muistettava

- Yhteydet Baltiaan
esihistorialliselta
ajalta lähtien
- Baltia lähempänä
Euroopan
sivistyskeskuksia

Kuvalähde:
Suomalaisten
pyhiinvaellukset
keskiajalla

Lainautumisen todennäköinen suunta? Pohjoinen periferiaa?

"Viro"

"Suomi"

- ☞ Kaupunkeja 9: (Tallinna, Vanha-Pärnu, Tartto, Haapsalu, Viljandi, Paide, Rakvere, Uusi-Pärnu, Narva)
- ☞ Sääntökuntia 4: sistersiläiset (2 + 3), dominikaanit (3), fransiskaanit (3), birgittalaiset (1)
- ☞ Hansakaupunkeja 4: (Tallinna, Tartto, Viljandi, Uusi-Pärnu)

- ☞ Kaupunkeja 6 (Turku, Ulvila, Viipuri, Porvoo, Rauma, Naantali)
- ☞ Sääntökuntia 3: dominikaanit (2), fransiskaanit (3), birgittalaiset (1)
- ☞ Hansakaupunkeja 0

Agricolan ”eteläistä” sanastoa

Virossa esiintyvät, mutta suomen puolella suppea-alaiset sanat

✧ vain lounais- ja/ tai kaakkoismurteissa (ja selvästi niistä levinneenä).

✧ vain vanhassa kirjakielessä, mutta ei lainkaan suomen (alueen) murteissa.

kuurnita 'siivilöidä'
lipistyä 'luiskahtaa'
mittoman 'kuinka monta'
nuhdella, orko 'laakso'

iho 'ruumis'
isota 'haluta syödä',
kotakunnainen 'vieras',
niedellä 'pilkata' ym.
siemi 'siemaus'
sikuri 'sikopaimen'
suku 'sikiö'
turku 'markkinapaikka, tori'

Agricolan teosten kieli on moniäänistä

Ja myös hädän tähden / koska tarve on anonut / ovat
myös muiden kielet / puheet ja sanat tähän sisälötetut.

Ja ei ihme ole / että tässä hiippakunnasa niin
moninaiset puheet ovat.

Sillä / ehkä ('vaikka') tämä koko Suomen maakunta
ompi yksi hiippakunta / niin se kuitenkin seitsemän
pääruhtinaan läänein ('lääneihin') jaetaan niinkuin
Jacobus Zeiglerus Landanus kirjoittapi.